

Specifična situacija je bila v mestih. Iz poročila, ki govori o politični situaciji v Trstu, lahko med drugim razberemo, da je bil industrijski, finančni in trgovski kapital za »italijansko rešitev«, čeprav je ta del prebivalstva gledal z neko simpatijo tudi »na internacionalizacijo mesta«, da so prebivalci predmetja večinoma podpirali priključitev k Jugoslaviji, da so bili najbolj goreči nasprotniki Jugoslavije pripadniki »demokristjanske stranke«. Mestni odbor Slovansko-italijanske antifašistične unije v Gorici pa je 3. 3. 1946 pred prihodom mednarodne razmejitvene komisije izdelal takšno karakteristiko: »Gorica šteje skupno 30.000 prebivalcev: 10.450 S. (lovenci), ostalo Italijani. Je izrazito malomeščansko mesto, imamo le okoli 2.500 delavcev, prevladujejo trgovci, intelektualci in mali obrtniki. Kljub temu, da so prvi organizatorji OF prišli v Gorico že septembra 1941 se je naša organizacija razvila precej pozno in to prav zaradi socialnega sestava mesta samega ... Sedaj imamo organiziranih 90% Slovencev (v mestu) in 15% Italijanov, del ostalih Italijanov je neopredeljen, drugi pa so v CLN-u, ki je izrazito nacionalšovinistična organizacija in vodi vse delovanje reakcije ...,« (str. 197).

Kljub razlikam pa avtorica ugotavlja, da je bila na splošno podpora »ljudski oblasti« kar precejšnja. Zato je bil ukaz Zavezniške vojaške uprave iz avgusta 1945 o odpravi te oblasti in uvedbi nekdanje italijanske uprave marsikje težko izvedljiv. To so opazili tudi nekateri zavezniški oficirji, ki so maršalu Haroldu Alexandru, guvernerju Julijske krajine, predlagali, naj v coni A uveljavi mešan sistem uprave, ki bi na slovenskem podeželju ohranil NOO, v italijanskih mestih pa uvedel staro italijansko administracijo. Alexander je njihove nasvete le deloma upošteval.

Metka Gombač je v svojem delu natančno in sistematično predstavila organizacijsko strukturo »ljudske oblasti« in je s poglobljeno primerjalno analizo arhivskih dokumentov, ki so vezani na delovanje PNOO, nanizala tudi celo vrsto širših spoznanj. Še posebej pomembna je ugotovitev, da so zavezniški prav na osnovi »vsesplošnega vseljudskega gibanja v Slovenskem primorju določili meje dosti bolj proti zahodu, kot so mislili na začetku.« (str.14).

Knjiga je izšla v letu 2003¹ in žal ni vzbudila tolikšne pozornosti, kot bi si zaslužila. V današnjem času, ko nam italijanska država kaže vse prej kot prijazen obraz, je obravnavana problematika še posebej aktualna, zato tovrstnih del nikakor ne kaže prezreti!

Mateja Jeraj

Angela Vode, **Skriti spomin**. Ur. Alenka Puhar. Ljubljana : Nova revija 2004. 392 strani.

Angelo Vode, učiteljico, defektologinjo, prevajalko, organizatorico ženskega gibanja v prvi Jugoslaviji, socialistko in eno prvih komunistk v Sloveniji, po 2. svetovni vojni pa politično zapornico, je Alenka Puhar nekoč označila kot »neosebo«, kot nekoga, ki v javnem življenju ne obstaja. Danes tega ne moremo več trditi. Maja 1999 je Slovenska matica organizirala simpozij o njenem življenju in delu, referati pa so bili objavljeni dve leti kasneje v knjigi z naslovom Usoda slovenskih demokratičnih izobražencev. V letih 1998-2000 so pri založbi Krtina izšle 3 knjige njenih del z obsežnimi uvodnimi študijami. Prostor pa je dobila tudi v drugih publikacijah, na primer v zborniku Splošno žensko društvo, ki ga je leta 2003 izdal Arhiv Republike Slovenije. O njej je bila napisana še cela vrsta prispevkov v različnih časopisih in revijah, za kar ima veliko zaslug prav urednica pričujoče knjige. Kljub temu ima obravnavano delo še posebno vrednost. Na tem mestu so namreč prvič objavljeni spominski zapisi, v katerih je Vodetova razkrila kritične poglede na slovensko družbo socialistične dobe. Javnosti, vsaj takšni, kakršno je poznala, niso bili namenjeni. Nasprotno, pazljivo jih je skrivala pa tudi po njeni smrti

¹ Opozoriti je tudi treba, da je Metka Gombač napisala še celo vrsto prispevkov, v katerih je življenje prebivalcev Slovenskega primorja in Trsta dodatno osvetlila. Naj naštejemo le nekatere: Sodstvo v Slovenskem primorju 1944–1947 (v: Pravo-zgodovina-arhivi, Arhiv Republike Slovenije, Ljubljana 2000, str. 241–267); Ljudsko štetje v Julijski krajini z dne 1. 10. 1945, Arhivi, Ljubljana 2003, str. 179–186; Krajevni narodnoosvobodilni odbor Gabrovec, 1945–1947 (v: Boris Štrekelj, Gabrovec: ob 30-letnici postavitve spomenika NOB, Gabrovec 2003, str. 83–93); Okrajni narodnoosvobodilni odbor Nabrežina 1945–1947 (v: Oto Luthar, Jurij Perovšek, Zbornik Janka Pleterskega, ZRC SAZU, Ljubljana 2003, str. 461–474).

so bili dolgo skrbno spravljani, najdlje v enem izmed ljubljanskih župnišč. Znano je, da so se v nekem trenutku znašli v uredništvu revije Borec, da jih je zgodovinar mag. Lojz Tršan pripravljaj za objavo, do katere pa tedaj še ni prišlo, saj jih je že prej prevzel njen najbližji še živeči sorodnik, nečak Janez Spindler. V reviji Arhivi je bilo leta 1994 objavljenih le nekaj odlomkov.¹

Alenka Puhar se je z Angelo Vode, točneje z njenimi deli, prvič srečala pozimi 1979/1980. Vodetova jo je sprva zanimala predvsem kot ena izmed žrtev povojnih političnih procesov, sčasoma pa jo je samosvoja osebnost te nenavadne Slovenke in njena žalostna usoda tako pritegnila, da se je k njej vedno znova vračala, s poizvedbami, raziskavami, prispevki. Osebnost je ni nikoli spoznala, pač pa je po njeni smrti srečala njenega nečaka, doktorja medicine Janeza Spindlerja, ki je po 2. svetovni vojni zaradi slabih življenjskih pogojev in nestrinjanja s komunistično politiko zapustil domovino in se odselil v Ameriko. O tem, da bi se morala slovenska javnost seznaniti z izkušnjami njegovih tete, je dolgo razmišljal. Kljub velikemu zanimanju slovenskih zgodovinarjev pa se ni odločil, da bi njihovo objavo zaupal kateremu izmed njih. Končno se je odločil in spomine predal slovenski novinarki in publicistki Alenki Puhar, ki je nalogo opravila več kot skrbno, spoštljivo in občuteno. Knjigo, ki jo je poimenovala Skriti spomin, je uredila, napisala spremno besedo, časovno preglednico in opombe. Dnevnik Angele Vode (1892–1985) je razdeljen na tri dele, ki nosijo naslove: Aktivistka, Kaznjenka, Izobčenka.

Prvi del zajema obdobje od njene mladosti do leta 1947. V njem izvemo za razloge, ki so Vodetovo pripeljali v socialistične vrste, seznanimo se z njenim odnosom do nacionalnega in socialnega vprašanja ter političnih strank, vidimo jo kot mlado učiteljico, ki je izgubila službo zaradi nestrinjanja s politiko vaškega župnika, kot zagovornico delavskih pravic in aktivistko socialistične stranke, opazujemo njeno delo v ženskih društvih in komunistični partiji, njen spor z vodilnimi slovenskimi komunisti po sklenitvi sporazuma med Nemčijo in Sovjetsko zvezo, ki se je nadaljeval v vojno in povojno dobo, njeno dobrodelno dejavnost v vojnem času in neuspešen poskus sodelovanja v osvobodilni fronti, spremljamo jo v nemško taborišče in spoznamo njene težave po presenetljivo hitri vrnitvi v domovino, ko je ostala brez službe, v vrtincu sumničenj z vseh strani.

Drugi del, poimenovan Kaznjenka, obsega 136 strani in opisuje, zakaj se je Vodetova znašla med obsojenimi na tako imenovanem Nagodetovem procesu, kako je bila aretirana in obsojena, kaj vse je doživela v zaporih. Čeprav ni bila včlanjena v skupino Stare pravde, katere člani so se shajali tudi po vojni, je imela z nekaterimi od njih osebne stike. Družili so jih sorodni pogledi na politične in gospodarske razmere v državi. Obsojena je bila na 20 let zapora s prisilnim delom in 5 let izgube političnih pravic. Dejstvo, da je preživela, si je takole razlagala: »Da nismo bili vsi obsojeni na smrt, je morda nekoliko vplival Zahod, kajti že nam je Vzhod zapiral vrata, že so se tresli stoli, na katere so veljaki samovoljno posedli. Treba je bilo pustiti vrata priprta za Zahod, kjer so kmalu prosili kruha ...« (str. 132)

Od oktobra 1947 do spomladi 1948 je bila zaprta na begunjskem gradu. Kljub izrazito negativnemu mnenju o tistih, ki so jo obsodili, si je zaporniško delo drugače predstavljala. Mislila je, da bo lahko pisala strokovne članke ali pa vsaj leposlovna dela, a ni smela imeti ne svinčnika ne papirja. Tako je žagala drva in prenašala vreče, dokler je niso premestili v sodne zapore v Ljubljano. Tam je bila od junija 1948 do poletja 1949. Spet samica in zasliševanja, tokrat o bivanju v taborišču: o delu, paznicah, zlasti pa o sojetnicah. Obtožili so jo simpatiziranja z informbirojem. Ovadila jo je neka sojetnica in nihče je ni vprašal, kaj misli, čeprav je bilo njeno nasprotovanje Stalinu in sovjetskemu sistemu splošno znano. Toda ni bila premeščena na Goli otok, kot se je bala. Preselili so jo le v drug slovenski ženski zapor, tokrat v Rajhenburg (leta 1952 je bil kraj preimenovan v Brestanico). Med tem časom je Angelina sestra pisala prošnje za pomilostitev, a vse so bile zavržene. Minevala so leta in sčasoma so se spremenile tako zunanje-politične razmere kot tudi metode boja proti političnim nasprotnikom. Preživeli politični obsojenci so se v začetku petdesetih let vračali na prostost, Angela Vode januarja 1953.

S tem se konča poglavje o kaznjenki in začne *tretji del* – doba izobčenke. V zaporih jo je sicer doletelo telesno trpljenje, povezano s pomanjkanjem, fizičnim delom, ki ga ni bila vajena, neprijaznostjo osebja in slabimi razmerami v takratnih zaporih nasploh, a je še vedno upala, da bo morda enkrat kasneje, ko bo prišla na svobodo, lahko začela znova: »Predolgo in preiskreno sem zaupala v socializem, da se ne bi kljub vsemu ustavljala ob vprašanju: morda pa le nisem prav ravnala, ko sem se

¹ Lojz Tršan, Iz zapuščine Angele Vode, Arhivi XVII, št. 1–2, Ljubljana 1994, str. 125–127.

oddaljila od svoje poti? Morda pa tisto novo odrešenje, po katerem hrepeni človeštvo, prinaša vendarle prav socializem?» (str. 303) Resničnost, v katero se je vrnila, pa je ni prepričala, da bi dotedanje mnenje spremenila. Tudi njene osebne razmere so bile vse prej kot razveseljive. Še vedno je živela s sestro Ivanko Spindler, a ne več v prostornem stanovanju v središču mesta, ampak v majhnem stanovanju v predmestju. Ni se mogla ne zaposliti ne upokojiti, ni imela zdravstvenega zavarovanja niti socialne pomoči. Preživljala jo je sestra, občasno je dobila kakšno darilo od nečaka ali pa od redkih prijateljev, ki so ji ostali zvesti. Včasih je kaj pretipkala ali prevedla. Leta 1958 se je lahko ponovno zaposlila, kot tajnica na Obrtni šoli lesne in oblačilne stroke. 1960. se je upokojila. Odmaknjena v tesno zasebnost stanovanja na Privozu je ves čas skrbno spremljala politične dogodke, razmišljala in pisala, četudi njenih del ni nihče objavil.

Morda je nekoliko neobičajno, da iz zapisov Angele Vode sicer dobro spoznamo njena razmišljanja, predvsem o politični situaciji, tudi o njenih sodelavkah, sojetnicah, paznikih, politikih in drugih, s katerimi se je srečevala, izvemo več kot pa o njej sami. Vodetova nedvomno ni napisala nekega osebno izpovednega dnevnika. Je hotela svoje zasebno življenje ohraniti zase? Morda pa je svojo mladost, svojo željo po ljubezni žrtvovala za uresničitev nedosegljivega ideala? V zaporu je namreč včasih takole razmišljala: »Prezgodaj sem začela gledati na življenje z njegove nelepe strani. Prezgodaj sem se začela ustavljati ob krivicah, ki so se zgodile meni pa tudi drugim, preveč so mi segale do živega, da ne bi že kmalu začel v meni vstajati upor. Te poteze mojega značaja so mi pisale mojo bodočnost, mojo usodo. Premalu in preintenzivno sem se začela zanimati za politična in socialna vprašanja. Pri tem sem pozabljala na osebno srečo, o kateri pa sem vedno mislila in upala, da bo nekoč prišla kar tako, sama od sebe ... Volja, sodelovati za izpolnitev socialne pravičnosti, svobode po socialističnih načelih je bila globoka in iskrena. Za ta ideal bi tvegala vse, žrtvovala vse ... Toda spoznala sem, da človek z mojim značajem ne spada v politično življenje, saj mora doživeti polom. Koliko bolje bi bilo, ko bi se ukvarjala s pisanjem, kar je bila vedno moja skrivna želja ... » (str. 161-162) Kakor koli že, bodočim generacijam je hotela zapustiti resnično in pravično sliko časa, v katerem je živela, seveda v skladu s svojimi moralnimi kriteriji in zahtevami. Ni hotela, da bi Slovenke in Slovenci prihodnosti poznali samo takšno predstavo o preteklosti, kot jo je narekovala vladajoča politika.

Dnevnik je zaključila leta 1970. V zadnjem odstavku je zapisala: »Naj končam. Omenim naj samo, da mi teh vrst ni narekovala mržnja, temveč spoznanje. Spoznanje, da je to, kar smo čakali, daleč od socializma, in kar je glavno: da našemu socializmu manjka človeški obraz.« (str. 362)

Zdi se, da so njeni spomini prav zato, ker je toliko pozornosti posvetila političnemu dogajanju, za zgodovinarje in druge raziskovalce naše preteklosti še posebej zanimivi. Poznala je mnoge znane osebnosti iz naše bližnje preteklosti in o njih je pisala brez dlake na jeziku. Zato se ob branju njenih zapisov včasih počutimo kot nekdo, ki ima priložnost pokukati skozi vrata sveta javnosti namenjenih dokumentov v nek drug, zakulisni politični svet, poln osebnih zamer, sovraštva, maščevalnosti in pritlehnih čustev. Posebnost spominov Angele Vode je tudi v tem, ker je to prvo pričevanje o slovenskih socialističnih zaporih, ki ga je napisala ženska. Tudi ta del ni napisan patetično svetobolno, ampak zaživi pred bralcem cela paleta najrazličnejših človeških likov in njihovih za običajne čase nenavadnih in vznemirljivih usod, od političnih zapornic vseh vrst, jehovk, prostitutk, morilk in njihovih čuvajev, tako tistih človeško sočutnih kot drugih, neizprosno krutih, zaslepljenih z lučjo oblasti in trenutne vsemočnosti. Na podlagi tega dnevnika lahko torej razširimo oziroma dopolnimo naše poznavanje preteklih dogodkov, njihovih vzrokov in posledic, hkrati pa se moramo zavedati, da je določene dogodke in osebe, tako kot vsi drugi, doživljala subjektivno, glede na svoje lastne izkušnje, občutke in informacije, s katerimi je razpolagala. Znatno si lahko pomagamo s celo vrsto izčrpnih opomb, s katerimi je urednica knjige dopolnila objavljeni tekst. Dodala je še časovni pregled na sedmih straneh, iz katerega lahko na hiter in pregleden način spoznamo dogodke, ki so pomembneje zaznamovali življenje in delo Angele Vode. Zbrala je tudi veliko število fotografij, ki še dodatno pripomorejo k privlačnosti že tako zanimivega teksta. Prav na koncu pa sledi še spremna beseda (20 strani), ki ni napisana le izjemno privlačno, ampak tudi z veliko mero spoštovanja in sočutja. Z njeno pomočjo izvemo o Angeli Vode še marsikaj novega: kako je dobila potni list in prvič po več desetletjih videla tujino, o življenju po sestrični smrti v letu 1975, ko si je delila stanovanje z nekdanjo sojetnico, o obiskih v Ulmu pri nečaku Janezu, pa še o marsičem, kar jo je radostilo in žalostilo v letih, ko je živela odmaknjena od javnosti, v zasebnem krogu sorodnice in redkih prijateljic. Spoznamo tudi, kako skrbno je pospravljala svojo zapuščino in kako nenavadno obliko smrti

si je izbrala. Njeni spomini bi bili brez izčrpnih podatkov, ki jih je prispevala Alenka Puhar, vsekakor težje razumljivi. Za opravljeno delo, ki je znatno preseгло uredniške naloge, bi ji bila Angela Vode gotovo hvaležna.

Mateja Jeraj

Takis Michas, **Unholy alliance. Greece and Milošević's Serbia**. College Station : Texas A&M University Press, 2002. 176 strani. (Eastern European studies ; 15)

Knjiga grškega novinarja Takisa Michasa predstavlja zgodovino grško-srbskih meddržavnih odnosov v devetdesetih letih 20. stoletja. To je v obdobju, ko sta grška država in grško ljudstvo – kljub obsodbi zahodnoevropske in severnoameriške javnosti in politike delovanja srbskih ekstremistov v Bosni in Hercegovini – široko podpirali politiko Slobodana Miloševića na območju nekdanje Jugoslavije.

Knjiga je razdeljena na tri dele. V prvem avtor predstavi delovanje grške politike v odnosu do dogodkov na območju nekdanje Jugoslavije do leta 1995. Najprej je predstavljena podpora grške vlade, grške pravoslavne cerkve in grških medijev politiki Slobodana Miloševića, Radovana Karadžića in Ratka Mladića v obdobju bosanske krize, nato pa še obiski Karadžića in Miloševića v Grčiji. Orisano je tudi delovanje Grkov v Bosni in Hercegovini, ki so celo sodelovali tudi pri poboju 8.000 civilistov v Srebrenici. Po avtorjevih navedbah naj bi si grška vlada tudi v 21. stoletju zatiskala oči pred tem dejstvom, navaja pa tudi, da naj bi med jugoslovansko krizo Milošević celo predlagal združitev Srbije in Zvezne republike Jugoslavije v konfederacijo, ob tem pa tudi delitev Vardarske Makedonije.

V zvezi s tem je v posebnem podpoglavju orisana tudi grška politika do makedonskega vprašanja. Tako naj po avtorjevih navedbah Grčija po letu 1944 ne bi zanikala obstoja makedonskega naroda in makedonskega jezika. Nasprotovala naj bil le obstoj imena Makedonci za slovansko ljudstvo. Grčija seveda tudi ni priznavala obstoja makedonske manjšine v »Egejski« Makedoniji. Avgusta 1991 je tako grški zunanji minister Samaras izročil svojim evropskim kolegom memorandum, v katerem je trdil, da Makedonija in Kosovo spričo ekonomskih, geopolitičnih in historičnih razlogov ne moreta preživeti kot samostojni državni tvorbi. Priznanju Makedonije je Grčija dolgo nasprotovala in še danes nasprotuje imenu »Makedonija« kot uradnemu nazivu za to nekdanjo jugoslovansko republiko.

V drugem delu avtor navaja, da so srbski podjetniki našli v Grčiji možnost za pranje denarje in za trgovanje v času embarga mednarodne skupnosti. Avtor tudi navaja, da so protiameriške in proti-Clin-tonovske demonstracije, do katerih je prišlo v času obiska Billa Clintona v Grčiji leta 1999 (med napadom sil zveze NATO na Jugoslavijo), značilne za prikaz stališč Grkov do napada na Zvezno republiko Jugoslavijo.

V tretjem delu Michas predstavi radikalizacijo grške pravoslavne cerkve, logiko etničnega nacionalizma v Grčiji ter logiko novega protiamerikanizma, ki v Grčiji v nekaterih krogih prevladuje še danes.

Matjaž Klemenčič

Acta historico-oeconomica. Časopis za ekonomsko povijest. Vol. 30–31. Zagreb : Školska knjiga, 2003/2004. 212 strani.

V skrajno neugodnih razmerah ta edina specializirana revija za gospodarsko zgodovino v prejšnjem jugoslovanskem prostoru vendarle še izhaja. Kot sem omenil že v prikazu ene prejšnjih števil, je to skorajda »Einmannbetrieb«, kajti večina razprav izvira od glavnega in odgovornega urednika dr. Ivana Ercega.

Prva razprava »Jozefinsko muško stanovništvo po županijama (17285/87)« (str. 7–12) izvira od njega. V hrvaških županijah je tedaj živelo 317.754 moških ali 9,42 odstotkov v Translajtani (brez Sedmograške in kraljevskih mest). Ti moški so razčlenjeni na duhovnike, plemiče, uradnike, meščane (tržane), kmete gospodarje, naslednike kmetov ali obrtnikov, gostače in ostale. Zanimivo je, da je bilo dečkov od 1–12 let skoraj 31, od 13–17 let pa 7,63 odstotkov vseh moških, kar ponazarja sorazmerno veliko mladost celotne moške populacije.